

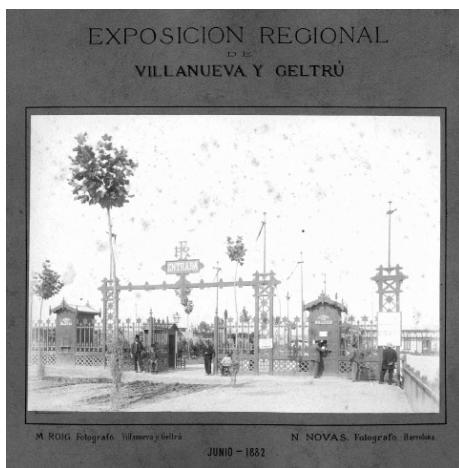
L'ANUNCIACIÓ D'EL GRECO, EMBLEMA DEL MUSEU VÍCTOR BALAGUER DES DELS ORÍGENS DE LA SEVA PINACOTECA¹

Esther Alsina
Professora de la Universitat de Barcelona.

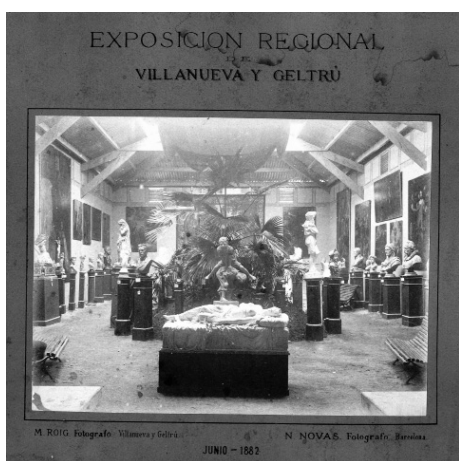
31

Víctor Balaguer, poeta, dramaturg i insigne polític espanyol, emprengué l'any 1882 la creació d'un edifici per reunir la seva biblioteca i col·lecció d'objectes d'art i antiguitats. La relació amb les Corts, avalada per la trajectòria política com a ministre, li va permetre acumular un considerable nombre d'obres que havien romàs atresorades a la seva residència durant el seu mandat públic. Dos anys més tard, el projecte culminava amb la inauguració de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer a Vilanova i la Geltrú, circumscripció per la qual fou escollit diputat a la dècada dels 70. Amb motiu de l'Exposició Regional del 1882 de *Villanueva y Geltrú*, i gràcies a l'acreditada personalitat de Balaguer, el Museo del Prado va efectuar un dipòsit de pintura antiga que primer es va destinar a la citada exposició i posteriorment a la Biblioteca Museu. Més endavant, el conjunt es va ampliar amb un segon dipòsit també del Museo Nacional en què es trobava l'avui cèlebre "Anunciació" d'El Greco. Aquesta obra va convertir el museu en un nou focus catalitzador de públic i crítica, en les albors de l'anomenat "redescobriment" del polèmic pintor de Candia.

In 1882 Víctor Balaguer, poet, playwright and distinguished Spanish politician, started the construction of a building to accommodate his library and his art and antiques collection. His relationship with the Spanish Cortes, endorsed by his notable political career as a minister, allowed him to collect a considerable amount of artwork which was previously located in his residence during his time in public office. Two years later, his project ended with the opening of the Biblioteca Museu Víctor Balaguer in Vilanova I la Geltrú, the town where Balaguer was elected as a member of the city council during the 1870's. On the occasion of the regional exhibition that took place in "Villanueva y Geltrú" in 1882, and thanks to Balaguer's renowned personality, the Museo del Prado transferred a set of ancient paintings; first to the exhibition and later to the Biblioteca Museu. Shortly thereafter, this collection was increased by a second contribution, also made by the Museo del Prado, which contained El Greco's famous piece "Anunciación" (Annunciation). This painting became a centerpiece for both public and critics at a time when the controversial painter of Candía was being rediscovered.

Entrada al recinto de l'Exposició Regional de 1882.
Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Sala de pintures i escultures de l'Exposició Regional de 1882.
Biblioteca Museu Víctor Balaguer

En el decenni de 1880 Vilanova i la Geltrú va acollir l'Exposició Regional, un important certamen que tenia el propòsit de difondre el sector industrial de la ciutat; la mostra va inaugurar-se el 28 de maig de 1882, cinc mesos després de l'arribada del ferrocarril. El conjunt de les instal·lacions ocupà un total de 25.000 metres quadrats i va ser emplaçat en el terreny que pertanyia a la companyia ferroviària, junt a les primeres naus del taller de manteniment de locomotores i que anys més tard acabaria acollint l'actual Museu del Ferrocarril. Durant sis mesos, els assistents van poder visitar quinze galeries dedicades al sector agrícola, a la viticultura, a la indústria i a la pintura,² entre altres espais relacionats amb el progrés econòmic i cultural de la ciutat.³ Malgrat els múltiples preparatius que devia implicar l'organització d'aquesta exposició, hem trobat una notícia al *Diario de Barcelona* que ens fa saber que en el moment de la inauguració encara no estaven instal·lades totes les pintures que s'hi havien d'exposar. De fet, durant l'agost d'aquell any es van col·locar en l'Exposició Regional vint-i-quatre obres del Govern i cedides a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer.⁴ El conjunt estava format per pintures antigues, i va precedir la posterior arribada del quadre de *L'Anunciació* d'El Greco, juntament amb altres obres procedents del Museo Nacional del Prado. Segons el que es narra a l'*Eco de la Exposición Regional*, publicació dedicada pròpiament al certamen, les més de vint pintures van causar gran admiració entre els assistents i certa controvèrsia en els visitants més crítics a causa de la manera com estaven instal·lades.

L'escriptor, advocat i jutge municipal de Vilanova i la Geltrú, Manuel Creus i Esther,⁵ va especificar que el dipòsit havia estat concedit pel Ministeri de Foment i va destacar la qualitat artística de tot el conjunt pictòric i en l'article va anar detallant cadascun dels llenços.⁶ En aquest punt no podem deixar de mencionar un article signat per l'historiador i crític d'art Juan Antonio Gaya Nuño i publicat el 1847 en el *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*. En el text detallà les obres que es conservaven en el Museo Nacional de Pintura, aleshores més conegut com el Museo de la Trinidad. Aquesta col·lecció va sorgir com a conseqüència de les disposicions desamortitzadores decretades per Mendizábal en els anys 1835 i 1836, i l'any 1870 es van integrar definitivament en el dipòsit del Prado. Tan sols una petita part dels fons de pintura del Museu de la Trinitat van acabar incorporant-se al Museu del Prado, mentre que les obres restants van quedar dipositades en el Ministerio de Fomento.⁷

L'anàlisi de Gaya Nuño⁸ ens permet saber que les vint-i-quatre pintures que van arribar amb destí a l'Exposició Regional procedien del Museo de la Trinidad i alhora completa el testimoni de Manuel Creus.⁹ El conjunt va estar format pels següents quadres: *Aprobación de la Orden de Clérigos Menores* i *Dos religiosos arrodillados ante un obispo*, ambdós de Pedro Rodríguez de Miranda, una *Anunciación* de Vicente Carducho, *Vida de San Diego* de Juan García de Miranda, *David y el sumo sacerdote*, *Sacrificio de Isaac* y *Noé con su familia* de Juan Antonio de Frías y Escalante, *Nacimiento y adoración de los pastores* de Pedro Orrente, *Resurrección* de

Juan Bautista Maíno, *Inmaculada* atribuido a Bartolomé Pérez, *Resurrección de Lázaro* atribuido a Escalante i *Epifanía* atribuït a Luca Giordano. No hem d'oblidar el conjunt de quadres d'autor desconegut titulats *Noé descendiendo del arca*, *La Piedad*, *Degollación de un santo*, *El Sacramento en trono de ángeles*, *San Jerónimo besando la cruz*, *Inmaculada rodeada de ángeles*, *Prendimiento de Jesús*, *San José y el niño*, *Los Emperadores Carlos e Isabel*, *Los Reyes Católicos*, *Asunto místico*, y por último *San Diego arrodillado ante el Santísimo Sacramento*.

Ara bé, l'exhibició de l'esmentat dipòsit a Vilanova i la Geltrú no va ser casual. La ciutat comptava amb la figura de Víctor Balaguer i Cirera, considerat un dels intel·lectuals i escriptors més influents del segle XIX i un enèrgic impulsor del moviment cultural de la Renaixença a Catalunya. Cap al 1882, i coincidint precisament amb el desenvolupament de l'Exposició Regional, la qual va resultar clau per a l'arribada d'objectes d'art i obres de tot tipus,¹⁰ Balaguer va emprendre la creació de l'edifici on poder amalgamar la seva biblioteca i la seva col·lecció personal. Així va ser com durant el transcurs del certamen regional, el seu ambiciós projecte de biblioteca i museu es trobava encara en construcció. Tot i així, entre els seus objectius més immediats hi havia el d'acollir cert dipòsit de pintures enviades des de Madrid, que no era un altre que el ja mencionat conjunt que va arribar a l'estiu de 1882 i que es va exhibir a l'Exposició Regional.

El 23 de desembre de 1882 Víctor Balaguer va escriure a Manuel Creus tot comunicant-

li que en breu li faria arribar la «*lista de la nueva adquisición, entre cuyos cuadros hay cuatro que causarán impresión; uno de ellos, de gran tamaño de Teotocopoli (el Greco)*».¹¹ Malgrat la primícia, sabem que l'adquisició de què Balaguer ja presumia era en realitat el dipòsit que pertanyia al Museo del Prado. La mateixa carta revela a més que Balaguer acceptava l'ofertament del seu amic Creus per dur a terme l'activitat de conservador de la nova pinacoteca. A causa de la falta d'espai del Museo Nacional del Prado, que s'havia inaugurat setanta anys abans, els seus responsables es varen veure obligats a cedir part de la col·lecció en dipòsit a diferents institucions oficials i museus provincials. Certament, tot i que la Biblioteca Museu Víctor Balaguer no era un museu provincial, va tenir suficient prestigi com per ser una de les primeres dipositàries d'aquesta cessió.

Reprement el fil de la correspondència, hem de dir que poc després de la carta que hem mencionat, el dia 31 del mateix mes, Víctor Balaguer va escriure a l'impressor i bibliotecari Joan Oliva i Milà tot destacant que li havien concedit quinze quadres amb destinació al museu. Se'ns diu que la selecció havia anat a càrrec de l'historiador i numismàtic Celestino Pujol i Camps i que havien estat triades entre les peces conservades en els vells dipòsits de Foment. També li aconsellava que informés de l'esdeveniment, significat que les obres eren d'escola antiga. Balaguer acabava la carta amb les paraules següents: «*figurando entre ellos cinco lienzos muy buenos, pintados por Carducho, Camilo, Solís y el Greco y Maíno, todos ellos de composición y grandes dimensiones*».¹² Recordem, d'una banda, que Oliva va ser una de les

personalitats més destacades de la institució pel fet que va ocupar de forma entusiasta el càrrec de bibliotecari des dels començaments i, de l'altra, que Pujol i Camps seria nomenat protector de la institució alguns anys després.¹³

En definitiva, els quinze quadres d'escola espanyola barroca que Balaguer afirmava haver adquirit, segons el que va comunicar a Manuel Creus, responen al mateix conjunt de pintura que el Ministerio li cedí en dipòsit per a la seva col·lecció, segons declara, en canvi, al seu amic Joan Oliva. La incongruència sobre la procedència i obtenció d'aquestes obres reapareix en una nova carta adreçada a Creus poc després de les dues datades a finals de l'any 1882. Manuel Creus estava molt satisfet que Balaguer hagués aconseguit adquirir quinze olis per al seu museu. En resposta a una nova carta, el polític i promotor de tan insigne projecte detallava l'enviament referint dues obres de Vicente Carducho, una tela de Juan Bautista Maíno i un oli de Francisco de Solís. Després de mencionar aquests tres autors, esmentava una pintura que sens dubte agradaria a Creus, i de fet és on trobem una nova menció al nostre quadre d'El Greco. Un quadre, segons apunta Balaguer, de grans dimensions (més de 2 metres d'alçada) i descrit de la següent manera: «*aun cuando en dibujo y colorido participa de los delirios del famoso pintor en su ultima época, la obra tiene tonos que evidencian su genio*»¹⁴. Pocs dies després, *La Vanguardia* ja fa pública la concessió per part del Ministerio de Fomento dels quinze quadres adquirits pel polític català: «[...] *Dichos lienzos son de la escuela antigua*

*y originales de Solís, Orrente, Carreño Miranda, Alonso del Arco y Escalante; cinco de tales cuadros, de buena composición y de grandes dimensiones sobresalen por su mérito artístico y llevan las firmas de Carducho, Solís, Camilo, El Greco y Maino».*¹⁵

Finalment, el 24 de juliol de 1883, el Museo del Prado va adreçar un ofici al Director General de Instrucción Pública, don J. F. Riaño, per notificar-li que s'havien entregat els quinze quadres cedits en qualitat de dipòsit amb destí Museu Víctor Balaguer. Precisa també el nom de l'agent que signa el rebut adjunt amb la relació d'obres el dia 20 de juliol de 1883: Celestino Pujol. No hi ha cap mena de dubte. *L'Anunciació* d'El Greco, tan aclamada després de l'arribada a Vilanova i la Geltrú, va ser enviada des de la capital el 1883 amb el ferm propòsit de ser exposada públicament i des del primer dia amb l'obertura de la magna institució, tot i que aquest fet s'acabaria duent a terme uns anys després de l'arribada de les pintures.

L'acte d'inauguració del Museu Víctor Balaguer va ser molt solemne¹⁶ i la institució va obrir les portes amb la inclusió d'una biblioteca formada per més de vint mil volums procedents del fons personals de Balaguer. El nucli de la col·lecció estava format per una dilatada pinacoteca, en la qual es van reunir les col·leccions de pintura, objectes d'art i antiguitats. Per la diversitat i antiguitat dels fons, la Biblioteca Museu Víctor Balaguer es va convertir en un dels equipaments museístics més singulars, alhora que pioner, que el situa com una de les institucions pioneres entre els museus catalans.¹⁷

El dia en què se'n van obrir les portes, l'octubre de 1884, el Museu disposava de la col·lecció del seu fundador, és a dir, el "llegat fundacional", i també amb les obres procedents de donacions de diversos artistes i d'adquisicions efectuades pel propi Balaguer, i finalment un dipòsit de pintures del Museo del Prado que es va realitzar en dues etapes. Un primer dipòsit de vint-i-quatre obres, ja mencionat, va ser el que es va col·locar a l'Exposició Regional. I es produí un segon dipòsit de dotze pintures per Reial Ordre de 18 de juliol de 1883, amb el qual arribà *L'Anunciació* d'El Greco, precedint altres tres dipòsits — un el 1885 i dos el 1886, que sumarien cinquanta-tres peces. Així doncs, no va ser fins a finals d'aquell mateix any quan a Víctor Balaguer se li concedí la sorprenent peça per a la seva pinacoteca. Ho corrobora una fitxa manuscrita que fa referència al quadre del pintor de Candia, en què s'especifica que es conservava en el Museu Víctor Balaguer per Dipòsit del Ministerio de Fomento de l'1 de desembre de 1882.¹⁸

La presència d'El Greco en la col·lecció també quedà ressenyada en el primer *Boletín* del museu, publicació periòdica que nasqué de forma paral·lela a l'entitat. Víctor Balaguer havia planificat l'edició d'un *Boletín* en el qual s'hi anunciarien les obres regalades, per facilitar així l'adquisició de moltes altres, i convertir-se, per tant, en un element que ajudaria a enriquir els fons artístics de la institució.¹⁹ En aquest primer número es descriuen les col·leccions del museu i es fa referència en l'apartat de la pinacoteca a «*los cuadros antiguos que la constituyen y cubren por entero las paredes del gran salón destinado*

al efecto»; quadres de diferents autors de l'escola espanyola, entre els quals destaca *L'Anunciació*.²⁰ La presència d'aquesta obra en la col·lecció i el seu esment en el *Boletín* és del tot significativa, ja que determina el propi discurs expositiu del projecte museogràfic de Balaguer perquè aquesta és l'única obra que ens permet conèixer la pintura espanyola del segle XVI, sense cap antecedent renaixentista o manierista en els seus fons.

Cal comentar que la revalorització d'El Greco a Espanya va experimentar un accelerament cap a finals del segle XIX gràcies a grups d'intel·lectuals i literats embarcats en l'apassionada redefinició dels trets distintius de la cultura del país.²¹ L'heterodoxa figura del creador de Candia va gaudir de gran renom entre figures del modernisme català, com ara Santiago Rusiñol, que coneixia El Greco per l'admiració que el pintor de Creta despertava a l'artista Ignacio Zuloaga, que el va descriure com a genial precursor del modernisme.²²

A Catalunya la revalorització i exaltació d'El Greco va estar capitanejada pel mateix Rusiñol,²³ sabent que a la localitat de Vilanova i la Geltrú s'hi exposava una colossal *Anunciació*. Amb aquesta pintura, el museu del progressista Balaguer semblava anticipar-se a dos fets fonamentals que tingueren lloc a Espanya el 1900: el retorn a Espanya de les restes de Goya i els articles de Pío Baroja i Azorín sobre El Greco.

En aquest sentit, és probable que sense l'existència de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer no hagués arribat a existir un dels més assenyalats focus del modernisme català, és a dir, la casa-taller de Santiago Rusiñol.

Va ser el 1891 quan un entusiasmat Rusiñol es dirigia a visitar el Museu Balaguer amb l'expectativa de contemplar *L'Anunciació* d'El Greco. Però s'aturà a Sitges, on tingué l'oportunitat de descobrir aquesta ciutat de paisatges marins. En aquesta localitat va construir la seva residència, el Cau Ferrat, i va ser també on tingué lloc un acte organitzat pel mateix Rusiñol el novembre de 1894, en què es va celebrar amb una comitiva popular l'arribada a Sitges de dues pintures d'El Greco que el pintor havia comprat a París, una *Magdalena* i *Las lágrimas de san Pedro*.

La magnífica *Anunciació* aconseguida per Balaguer havia estat efectuada per El Greco entre 1597 i 1600. El quadre fa més de tres metres d'alçada i va ser pintat com a tema central per al retaule major del Colegio de la Encarnación de Madrid, també conegut como Colegio de doña María de Aragón. En aquest retaule pertanyen altres pintures de l'actual Museo del Prado: *El Bautismo de Cristo*, *La Crucifixión*, *La Resurrección de Cristo* i *Pentecostés*.²⁴ El contracte es va tancar el 1596 i l'obra es va col·locar durant la segona quinzena de juliol de 1600.²⁵ La propietat de la tela, juntament amb les altres quatre que el pintor va fer per a l'esmentat retaule, va pertànyer a l'antic Museo de la Trinidad de Madrid, obert al públic el 1842, i va ser el 1883 quan el museu cedí en dipòsit *L'Anunciació* a l'organisme projectat per Víctor Balaguer.

El tema de la pintura a l'oli, de sumptuosa composició, representa el passatge del Nou Testament (*Lluc* 1, 26-38) en què l'arcàngel Gabriel anuncia la maternitat de Maria, en espera de l'humil *fiat* de la Verge. El

Greco afegeix un element icònic propi de la tradició medieval, és a dir, el raig de llum celestial a través del qual aleteja l'Esperit Sant en forma de colom, en referència a l'únic passatge en què es descriu amb aquesta forma el Baptisme de Jesús (*Marc* 1, 10; *Lluc* 3, 22; *Joan* 1: 32). L'Anunciació és un tema que El Greco va tractar en la joventut, tot i que només reapareix en els últims lustres de la seva vida.²⁶ De fet, es tracta d'un tema que trobem almenys en quatre ocasions en la producció del pintor abans d'arribar a Espanya i que resorgeix en el període toledà, després d'un parèntesi de gairebé dos decennis, i que va prodigar fins al final de la seva vida.²⁷

És ben interessant destacar la diferència iconogràfica que existeix entre aquesta *Anunciació* i les executades pel pintor en el transcurs de la seva primera època. En aquesta representació de 1600 l'artista no va disposar cap element arquitectònic de fons, sinó que va crear una composició bigarrada conjugant els distints elements celestials, com els núvols i els caps dels querubins. A més, l'autor va perfeccionar la profunditat de l'escena amb diferents plans narratius i, per això, El Greco confon hàbilment l'espai consagrat al diví amb l'espai terrenal.²⁸ Un altre element interessant, en relació amb anteriors versions del pintor, és la imatge de l'esbarzer ardent, connectant així amb l'Antic Testament. Segons el text bíblic, Jahvé s'aparegué a Moisés en forma d'esbarzer que cremava sense consumir-se, eludint per tant la immaculada condició de la Verge (*Èxode* 3, 2-4). D'altra banda, la figura de la Verge està representada dreta i lleument inclinada per primera vegada, contemplant frontalment

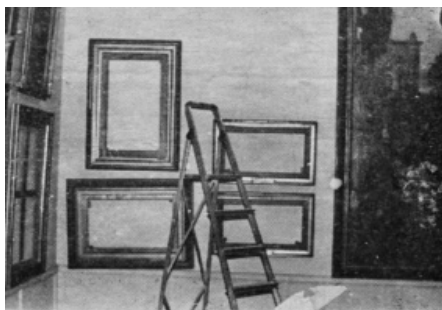

El Greco
La Anunciación
 1597-1600
 Oli s/tela, 315 x 174 cm.
 Madrid. Museo Nacional del Prado (P03888)

Cadiram del Patronat de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer a la Sala Silvela (1925-1936?). Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Imatge d'una sala del Museu Víctor Balaguer després del robotori.

i amb gest de sorpresa l'Arcàngel Gabriel, que es dirigeix cap a ella flotant en un núvol. Cal destacar l'esveltesa de les figures, el bell grup d'àngels músics amb instruments que completen la part superior de l'obra, fet que mostra un nou enfocament en el tema per la inclusió d'elements humans en la representació del món diví.

Així doncs, el caràcter atmosfèric i escenogràfic de la composició, les petites vibracions cromàtiques de l'oli sobre el llenç i la delicada però atrevida combinació de colors, així com les variacions iconogràfiques sobre el tema tradicional de l'Anunciació, van deixar ben sorpresos als contemporanis de Balaguer. A més, hi hem d'afegir les dues interessantíssimes versions autògrafes, de reduïdes dimensions, que existeixen del gran llenç i que s'exposen al Museo Thyssen-Bornemisza de Madrid i al Museo de Bellas Artes de Bilbao, com a probable mostra del valor que hi donava l'autor. Sense cap mena de dubte, la magnífica *Anunciació* d'El Greco exhibida en el Museu Víctor Balaguer es va convertir de seguida en l'obra més encomiada de totes les exposades i conseqüentment en la peça emblemàtica de la institució. Cal recordar aquí la menció feta per la madrilenya revista il·lustrada *La Esfera*, que el 1921 va publicar un monogràfic sobre la Biblioteca Museu de Vilanova i la Geltrú amb una reproducció d'aquesta pintura, considerant-la la més rellevant d'entre els més de tres-cents vuitanta quadres presentats a totes les sales del museu.²⁹

Tal com hem anat sostenint, gràcies a la cessió de quadres d'autors com Ribera, Rubens i especialment El Greco per part de

la Pinacoteca Nacional, Víctor Balaguer va dotar el seu particular projecte cultural del més alt nivell que llavors podia imaginar-se. I si *L'Anunciació* d'El Greco va convertir-se en el principal atractiu del museu,³⁰ també va ser una de les raons per les quals molts artistes catalans van decidir fer donacions a la institució de Balaguer, conscients del prestigi que suposava compartir espai expositiu amb un petit però aclamat dipòsit del Prado.

En efecte, la qualitat artística de l'obra mestra d'El Greco la va dur a ser exposada al Pavelló Espanyol de la Fira de Nova York, que va tenir lloc el 1965,³¹ ja que havia arribat a convertir-se en la peça més significativa de la col·lecció. És per això que, segons *La Vanguardia*, el director del Museo del Prado va lamentar-se públicament de la dispersió d'obres de la col·lecció nacional, i la premsa no va tardar en parlar del temor dels vilanovins davant de la possibilitat del retorn del quadre a Madrid. No obstant això, des de la direcció del museu estatal es van silenciar tots els dubtes quan es va definir el nou trasllat de *L'Anunciació* com un «error» informatiu.³²

No havia passat ni mig any des de la publicació d'aquesta notícia, quan la nit del 30 al 31 de gener de 1981 la institució va patir un succés dramàtic que canvià el destí de la col·lecció. Ens referim al robatori per part d'un equip dirigit per René Alphonse van den Berghe, conegut popularment como Erik “el Belga”. Es van sotraure peces d'altres fons del museu: les seccions egípcia i oriental, però també unes seixanta de teles varen ser extretes dels marcs, moltes de les quals van ser tallades. Pel que fa a les pintures del Prado, el Belga i els seus

col·laboradors van robar un total de vuit obres, entre les quals trobem originals de Carreño, Escalante, Orrente, Maíno i Pérez. La furibunda premsa local va publicar les primeres hipòtesis policials, que posaven de manifest la ignorància i poca professionalitat que els lladres havien demostrat, fet que possiblement explica que *L'Anunciació* d'El Greco s'hagués salvaguardat. També es va dir que davant d'aquesta tela s'havia col·locat un petit dispositiu de control d'humitat, el qual hauria aconseguit dissuadir els delinqüents fent-los creure que era una alarma.³³

Tot i que l'obra no va sofrir cap dany durant el robatori, sí que es va veure afectada pel dramàtic fet, ja que ben aviat en seria aixecat el dipòsit amb l'argument que la Biblioteca Museu Víctor Balaguer no disposava de les mesures de seguretat necessàries. Per Ordre Ministerial del dia 3 de febrer s'aixecà el dipòsit del Prado i es van traslladar dos camions amb set persones per complir l'ordre, a més d'assegurar la custòdia del museu durant vint-i-quatre hores per la Policia Municipal i de la Guàrdia Civil.³⁴ Aquesta operació, que va quedar paralitzada durant un temps a causa de l'oposició de les autoritats locals i el museu,³⁵ va provocar que una institució com la Universitat de Barcelona adrecés un comunicat al museu per manifestar la proposta feta per Santiago Alcolea, director del Departament d'Història de l'Art, de donar suport a les autoritats de Vilanova i evitar així que fossin retirades les pintures del Museu Balaguer.³⁶

El trasllat de *L'Anunciació* representava per al museu, però també per a tot Vilanova, la pèrdua de la seva il·lustre icona cultural des

Arribada del conjunt de Quadres del dipòsit del Prado, entre els quals hi ha l'*Anunciació* d' El Greco, al Museu Víctor Balaguer després de ser retornats de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. Agost de 1981.

dels orígens de la pinacoteca. Com és natural, la premsa local va centrar-se en el fet³⁷ i fins i tot el nét del conegut impressor i bibliotecari Joan Oliva i Milà, l'avui traspassat Gabriel Oliva i Rifa, va pronunciar-se per evitar el trasllat d'una obra tan necessària per al museu enviant una carta al director de *La Vanguardia*.³⁸

La Biblioteca Museu no va tardar a solucionar els problemes de seguretat que el robatori havia posat en evidència: el 14 de febrer d'aquell any la premsa va notificar la instal·lació d'un sofisticat sistema de seguretat en totes les sales amb l'objectiu de «*proteger al Greco*». ³⁹ La ciutat va bolcar-se en la que ja era per unanimitat la «*pieza culminante del museo villanovés*»,⁴⁰ tot i que sense resultat positiu, ja que el juliol d'aquell mateix any es va iniciar el trasllat de tots els quadres que pertanyien al dipòsit del Prado per ser retornats de nou a Madrid.⁴¹ Alguns mesos després, el 31 de juliol de 1981, el Ministerio de Cultura va resoldre que algunes obres del dipòsit fossin entregades al Museo del Prado i que d'altres, entre les quals es trobava *L'Anunciació*, es traslladessin de forma temporal a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, organisme de titularitat ministerial.

És cert que un reduït conjunt de pintures es va desplaçar el 14 d'agost per instal·lar-se en aquelles dependències, però van retornar de forma immediata a Vilanova i la Geltrú, a causa de la falta d'espai i d'òptimes condicions de l'Arxiu.⁴² No obstant això, pocs dies després van tornar a ser enviades a Barcelona, on van ser instal·lades a la cambra cuirassada del Banc d'Espanya.⁴³ L'objectiu

era esperar que es complissin les condicions exigides per instal·lar-les temporalment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tot i que, finalment i de forma immediata, serien retornades al Prado.

Simultàniament a la polèmica instal·lació del sistema de vigilància, s'hi afegí una sèrie de remodelacions en les sales que mantingueren el museu tancat al públic des del moment del robatori fins a l'octubre de 1982.⁴⁴ A l'any següent, el rostre de la Verge de *L'Anunciació* va aparèixer reproduït a *La Vanguardia* per il·lustrar un article que exposava els obstacles per al retorn del quadre a Vilanova i la Geltrú, tot i que la direcció del Museo del Prado afirmava que se'n faria el trasllat immediat a la ciutat catalana en el mateix moment en què es complissin les mesures de seguretat exigides.⁴⁵ Manuel Fernández Miranda, Director General de Bellas Artes, va visitar la Biblioteca Museu i afirmà que la Dirección General estava disposada a retornar la pintura a més de manifestar que «*El Greco en Madrid no tendría tanta importancia como aquí; en cambio, en Vilanova, adquiere gran significación*».⁴⁶ Els vilanovins no perdien l'esperança de veure exposada en el seu museu principal la «seva» admirada *Anunciació*. Era com si la ciutat hagués adquirit un dret moral sobre el quadre, ja que, segons es deia, durant el temps en què El Greco seguia sent el gran ignorat de la història de l'art espanyol, per als ciutadans d'aquesta localitat s'havia convertit en la insígnia de la seva cultura moderna.⁴⁷ De fet, fins i tot el renom del museu havia transcendit les fronteres nacionals ja en el 1979, atès que en un article del conegut diccionari *Petit Larousse de la peinture*,

compendiat sota la direcció de Michel Laclotte, queda reflectit el paper principal que va comportar *L'Anunciació* d'El Greco per a Vilanova i la Geltrú.⁴⁸

Afortunadament, dos anys després del robatori, la gran majoria de peces sostretes, varen ser localitzades en diferents magatzems d'Holanda, Bèlgica i Alemanya. Un telegrama que adreçà Jorge del Pino, ambaixador d'Espanya a Holanda, al literat Oriol Pi de Cabanyes fa saber que a principis de juny van sortir d'Holanda amb destí a Madrid més de cinquanta quadres que havien estat robats a Vilanova i la Geltrú per Erik el Belga.⁴⁹

Com a seqüela del fatídic succés de 1981, les sales de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer ja no tornaren a exposar l'obra mestra, ja que *L'Anunciació* d'El Greco quedà instal·lada definitivament en el Museo Nacional del Prado, junt a les altres pintures procedents igualment del retaule major de la Iglesia del Colegio de doña María de Aragón: *El Bautismo de Cristo*, *La Crucifixión*, *La Resurrección de Cristo* i *Pentecostés*. Van haver de passar alguns anys fins que el Real Patronato del Museo del Prado va negociar la cessió d'un nou dipòsit, un procés ardu que va culminar el 30 d'octubre de 1986, amb la ressenya d'una selecció de quaranta-dues obres del segle XVII amb destí al Museu Víctor Balaguer, conjunt format per peces de les escoles castellana, valenciana i andalusa, i en menor representació de la flamenca i la italiana. En aquest punt destacarem que va ser l'historiador de l'art José Milicua qui va assessorar el museu vilanoví en la seva selecció d'obres disponibles del Prado.

Ara bé, les teles que van arribar a finals del segle XX distaven molt d'aquell conjunt de pintura antiga que Víctor Balaguer havia instal·lat entre 1882 i 1883, precisament amb l'objectiu de presentar-lo públicament en la inauguració del que va ser el seu temple consagrat. D'aquesta manera, l'estratègica *Anunciació* de Doménikos Theotokópoulos, El Greco, no va tornar a formar part del nou conjunt, circumstància que probablement el museu segueix patint avui en dia.

Tot i així, la figura d'El Greco no ha deixat de formar part del seu discurs institucional, ja que altres quadres nous han vingut a socorrè'l: *La Sagrada Família amb Santa Anna i Sant Joan* (1595-1600) i *Sant Francesc d'Assís i el germà Lleó meditant sobre la mort* (1585-1595), tema del qual el taller d'El Greco va realitzar gairebé quaranta versions, responent així al gust i prioritats de l'Espanya de la Contrareforma. Ensenms amb els olis esmentats, van arribar altres obres de grans mestres de la pintura barroca del Segle d'Or, així com algun exemplar d'escola flamenca. En aquest sentit cal destacar firmes com la de Juan Pantoja de la Cruz, Vicente Carducho, Peter Paulus Rubens, José de Ribera, Van Dyck, Jan Brueghel, Juan Carreño de Miranda, Esteban Murillo, Francisco de Solís, Francisco de Goya, entre d'altres.⁵⁰

Durant el transcurs del següent decenni, el 1996, l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i la Generalitat de Catalunya van dur a terme una important remodelació del museu, que aquesta vegada va afectar el plantejament museogràfic de les sales. A partir d'aleshores la direcció de la institució va alterar el

discurs i va prioritzar criteris cronològics, especialment la pintura del segle XIX. I posteriorment s'aprovà la creació d'una Sala Prado i es va remodelar l'espai que havia estat dedicat a les arts decoratives per convertir-lo, a partir de 2008, en una sala on exposar de forma permanent obra procedent del dipòsit del Museo Nacional del Prado. D'aquesta manera s'aconseguia mostrar públicament un dels conjunts artístics clau per entendre entre les seves files la peça que va fer d'aquest organisme una institució puntal pel que fa al descobriment d'El Greco.

En definitiva, si l'Exposició Regional de 1882 celebrada a Vilanova i la Geltrú va ser important per donar a conèixer una sèrie d'autors d'escola castellana procedents dels fons del Museo de la Trinidad, l'arribada de *L'Anunciació* d'El Greco va convertir el Museu Víctor Balaguer en un punt de referència per al públic, la crítica i els artistes contemporanis. La pintura va arribar a ser l'obra emblemàtica dels fons de la gran pinacoteca i aquella que permetia conèixer la producció d'El Greco, alhora que mostrava una època artística escassament representada en els discursos museogràfics de finals de segle.

NOTES

- 1 Una versió més extensa d'aquest estudi es va presentar en el XX Congrés Nacional Historia del Arte CEHA «El Greco en su IV Centenario: Patrimonio Hispánico y Diálogo Intercultural», que va tenir lloc a Toledo entre l'1 i el 4 d'octubre de 2014 (Universidad de Castilla-La Mancha).
- 2 V. CARBONELL, «L'Exposició Regional de 1882 als terrenys de l'actual Museu del Ferrocarril», *Quaderns de Patrimoni del Garraf*, 7, Vilanova i la Geltrú, Consell Comarcal del Garraf, 2007, pp. 11-12.
- 3 Montserrat COMAS, «Víctor Balaguer, el personatge i la Biblioteca», en *Treballs de la Societat Catalana de Geografia, Número especial dedicat al Segon Congrés Català de Geografia*, 65, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 2008, pp. CXXI-CXXXV.
- 4 «Barcelona». *Diario de Barcelona*, 224, Barcelona (12-VIII-1882), p. 9865.
- 5 Albert VIRELLA BLODA, «Els trenta-un homes del saló Silvela», *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, 1983-85, Vilanova i la Geltrú, Centre d'Estudis de la Biblioteca Museu Balaguer, pp. 151-158.
- 6 Manuel CREUS ESTHER, «Los cuadros del Museo-Biblioteca», *Eco de la Exposición Regional*, 14, Vilanova i la Geltrú (24-IX-1882), pp. 1-2; Manuel CREUS ESTHER, «Los cuadros del Museo-Biblioteca», *Eco de la Exposición Regional*, 15, Vilanova i la Geltrú (1-X-1882), pp. 1-3.
- 7 «Real Decreto de 17 de junio de 1855 dispuso que pasaran de nuevo al Ministerio de Fomento el Negociado de Bellas Artes, que tramita los asuntos relacionados, entre otras actividades, con Academias y Escuelas de Bellas Artes, con la adquisición de libros y manuscritos célebres, la Alhambra de Granada, el Museo Nacional de Pintura y Escultura, así como la adquisición de obras de arte y de objetos arqueológicos».
- 8 Juan Antonio GAYA NUÑO, «El Museo Nacional de la Trinidad. Historia y catálogo de una pinacoteca desaparecida», *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, tomo LI, Madrid, Sociedad Española de Excursiones (1947), pp. 19-77.
- 9 Veure nota núm. 6.
- 10 Mireia ROSICH, «Projecció nacional de les col·leccions del Museu Balaguer», *Butlletí de la Biblioteca-Museu Balaguer* (2008), Vilanova i la Geltrú: Centre d'Estudis de la Biblioteca Museu Balaguer, pp. 82-99.
- 11 BMVB Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, carta de Víctor Balaguer a Manuel Creus, Creus/2, 1882, f. 1-r./v. (Madrid, 23-XII).
- 12 BMVB, carta de Víctor Balaguer a Joan Oliva, Oliva/13, 1882, f. 1-r./v. (Madrid, 31-XII).
- 13 BMVB, Acta de la sessió celebrada el 18-II-1886, a Actes de la seva Junta Directiva des de 26-X-1881 a 3-X-1891.
- 14 BMVB, carta de Víctor Balaguer a Manuel Creus, Creus/9, 1883, f. 1-r./v. (Madrid, 6-I).
- 15 «Crònica», *La Vanguardia*, 16, Barcelona, 11-I-1883, p. 221.
- 16 LÓPEZ ALIVÉ, «El Museo-Biblioteca Balaguer», *El Imparcial*, 6.231, Madrid, 27-X-1884, p. 2; «En Villanueva y Geltrú», *El Liberal*, 1.930, Madrid, 27-X-1884, p. 3; *La Dinastía*, 624, Barcelona, 31-X-1884, p. 23; «El discurso del Padre Llanas», *La Unión*, 853, Madrid, 31-X-1884, p. 2.
- 17 FONTBONA F., GIL, C., *Les joies dels nostres museus. Art en els museus locals de la província de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2009, pp. 488-507.
- 18 BMVB, fitxa de *La Anunciación* del Greco, sense data ni autoria.
- 19 Montserrat COMAS, «Els inicis i els objectius del "Boletín de la Biblioteca Museu Balaguer"», *Butlletí de la Biblioteca-Museu Balaguer*, 2008, Vilanova i la Geltrú: Centre d'Estudis de la Biblioteca Museu Balaguer, pp. 72-81.
- 20 «El Museo. Pinacoteca», *Boletín de la Biblioteca-Museu-Balaguer*, 1, Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, 26-X-1884, pp. 6-7.
- 21 José ÁLVAREZ LOPERA, «El Greco: els camins de la rehabilitació» en José MILICUA (ed.), *El Greco. La seva revaloració pel Modernisme català*, Barcelona: MNAC, 1996, pp. 24-35.
- 22 Santiago RUSIÑOL, *Obres completes*, Barcelona: Selecta, 1947, pp. 559-560.
- 23 Francesc FONTBONA, «La recuperació d'El Greco per part dels modernistes catalans» en J. MILICUA, (ed.), *El Greco... op. cit.*, pp. 44-51.
- 24 Respectivament, els números d'inventari són: P00821, P00823, P00825 i P00828.
- 25 José Manuel PITA ANDRADE, «La Iconografía de La Anunciación en El Greco», en José ALVAREZ LOPERA, José Manuel PITA ANDRADE, Ana SÁNCHEZ LASSA DE LOS SANTOS, C. GARRIDO, *La Anunciación de El Greco. El ciclo del Colegio de María de Aragón*. Catálogo de la exposición en el Museo de Bellas Artes de Bilbao (6-III/20-IV-1997) y Museo Thyssen-Bornemisza (28-IV/29-VI-1997), 1997, pp. 35-48.

- 26 H. E. WETHEY., *El Greco and His School*, 2 vols., Princeton, 1962. Ed. en español: *El Greco y su escuela*, 2 vols. Madrid: Ed. Guadarrama, 1967, II, p. 47.
- 27 Veure nota núm. 26.
- 28 María del Carmen GARRIDO, «Estudio técnico de cuatro Anunciaciones de El Greco», *Boletín del Museo del Prado*, vol. 8, n. 23, Madrid, Museo Nacional del Prado (1987), pp. 85-108, espec. pp. 90-94.
- 29 J. FABRE Y OLIVER, «La Biblioteca-Museo Víctor Balaguer, de Villanueva y Geltrú», *La Esfera*, Madrid (30-IV-1921).
- 30 Mireia ROSICH, «Dipòsit del Prado del Museu Balaguer: una nova Sala Prado», *Quaderns de Patrimoni del Garraf*, n. 7, Vilanova i la Geltrú, Consell Comarcal del Garraf, pp. 38- 40.
- 31 «Generosa aportación de los museos catalanes al Pabellón Español de la Feria de Nueva York», *La Vanguardia*, Barcelona, 30.736 (31-III-1965), p. 8.
- 32 «La Anunciación de El Greco no volverá al Museo del Prado», *La Vanguardia*, 35.523, Barcelona (30-VIII-1980), p. 13.
- 33 «El Museo Balaguer expoliado», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (7-II-1981), pp. 5-6.
- 34 Veure nota núm. 33.
- 35 M. ANSON, «Las obras de arte serán trasladadas a Madrid», *La Vanguardia*, 35.864, Barcelona (13-II-1981), p. 42.
- 36 BMVB, notificació de la Junta de Facultat de la Universitat de Barcelona, 1981 (Barcelona, 11-II).
- 37 «Los cuadros del Museo del Prado. Se frena el intento de llevárselos.», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (14-II-1981); «Se instala un sofisticado sistema de alarma para proteger el «Greco», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (14-II-1981); «Se exige el retorno al Prado de las pinturas de Vilanova», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (7-III-1981); M. ANSON, «Las obras de arte serán trasladadas a Madrid», *La Vanguardia*, Barcelona, 35.864 (13-II-1981), p. 42; L. MONREAL TEJADA, «Cómo se evitó en 1940 que Vilanova se quedase sin la «Anunciación», *La Vanguardia*, Barcelona, 35.686 (24-II-1981), p. 79; *La Vanguardia*, Barcelona, 35.673 (11-III-1981), p. 5; S. AMON, «Hechos, razones y criterios en torno al Museo Balaguer», *La Vanguardia*, Barcelona, 35.692 (18-III-1981), p. 27.
- 38 *La Vanguardia*, Barcelona, 35.673 (11-III-1981), p. 5.
- 39 «Se instala un sofisticado sistema de alarma para proteger el «Greco», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (14-II-1981).
- 40 «Se exige el retorno al Prado de las pinturas de Vilanova», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (7-III-1981).
- 41 «Los cuadros del Prado van y vienen», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (22-VIII-1981).
- 42 «Los cuadros del Prado van y vienen», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (22-VIII-1981); «Se llevan los cuadros del Museo del Prado aunque con la promesa de reintegrar el depósito», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (22-VIII-1981).
- 43 «El Greco será devuelto a Barcelona», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (29-VIII-1981).
- 44 ÚBEDA, «Demà, reapertura del museu Balaguer», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (29-X-1982); Francesc MARC ÀLVARO, «El Museo Balaguer, renovado», *La Vanguardia*, Barcelona, 35.692 (29-X-1982), p. 42.
- 45 Francesc MARC ÀLVARO, «Dificultades para que vuelva La Anunciación al museo», *La Vanguardia*, Barcelona, 36.389 (19-IV-1983), p. 29.
- 46 «El Director de Bellas Artes estuvo en Vilanova y prometió la vuelta Del «El Greco», *Diari de Vilanova*, Vilanova i la Geltrú (29-IV-1983); Francesc MARC ÀLVARO, «Probable retorno de La Anunciación, de El Greco», *La Vanguardia*, Barcelona, 36.398 (28-IV-1983), p. 32.
- 47 «Arte del Prado fuera del Prado», «Retrato del Prado oculto» en *Ya Dominical*, Madrid (10-VII-1983), pp. 14-15.
- 48 P. G., «Villanueva y la Geltrú. Museo Balaguer» en LACLOTTE M. (dir), *Petit Larousse de la peinture*, vol. 2, París, 1979, p. 1.939.
- 49 BMVB, telegrama de Jorge del Pino a Oriol Pi de Cabanyes, 1983 (6-VI).
- 50 Agraïm les informacions facilitades per la directora del Museu Víctor Balaguer, Sra. Mireia Rosich.